

Ч.АЙТМАТОВДУН «ЧЫҢГЫЗХАНДЫН АК БУЛУТУ» ЧЫГАРМАСЫНДАГЫ ТУРМУШ ЧЫНДЫГЫНЫН ФОЛЬКЛОР АРКЫЛУУ ЧАГЫЛДЫРЫЛЫШЫ

Макалада Ч.Айтматовдун “Чыңгыз хандын ак булуту” повестиндеги турмуш чындыгынын фольклор аркылуу чагылдырылышы изилденет.

Ачкыч сөздөр: турмуш чындыгы, фольклор, уламыш, миф.

«Чыңгызхандын ак булуту» – «Кылым карытар бир күн» романына кошумчаланган вариант. Чыгарма жазуучунун көркөм ыкмасына айланып калган легенда, уламыш, мифтердин негизинде жазылган.

«Должен сказать, что в повесте использовано одно из устных преданий кочевья о Чингисхане, миф мало соотносимый с исторической действительностью, но много говорящий о народной памяти. Я по-своему осваиваю мифический сюжет, по-своему его преображаю» [1. 9-10-бет] - деп айткан Ч.Айтматов.

Повесттин окуясы бири-биринен подтекст аркылуу байланышып турган эки багыт менен:

- 1) Абуталип менен маңкурт Таңсыкбаевдин ортосундагы элдешпес кагылышуусу,
- 2) Дүйнөнү дүңгүрөткөн Чыңгызхандын трагедиясы менен уланат.

Чыңгызхан демекчи. Чыңгызхан жөнүндө кимдер жазбады, улуу-улуу китептерди жаратышпады. Ал эми ошол чыгармалардан «Чыңгызхандын ак булуту» мазмуну жагынан гана эмес, автордун эски уламышты колдонуу менен качандыр бир мезгилде жашаган Чыңгызхандын образындагы жаңы сапаттарын табуусунан да айырмаланып турат деп белгилесек жаңылышпайбыз.

«Чыңгызхандын ак булуту» – “Кылым карытар бир күн” романынын идеялык-эстетикалык, философиялык концепциясын дагы жаркын кылган, чыгарма үчүн өтө зарыл толуктоо - дейт иликтөөчү Л.Үкүбаева [2. 189-б].

Жазуучунун негизги максаты – Чыңгызханды согуш талаасында көрсөтүү эмес, көчмөндөрдүн жай турмушунда алып карайт. Жазуучунун башкы максаты Чыңгызхандын жакшы жана жаман сапаттарын ачып берүүгө басым жасабайт, тек гана автордун терен жана курч ойлору камтылган окуялардан кийин гана биз ой жүгүртүүгө өтөбүз.

Ч.Айтматов бардык чыгармаларында козгогон маселелер – бул жалпы адамзаттык курч маселелер. Мындай мааниде алып караганда Чыңгызхан жөнүндө уламыш сүйүү жана жек көрүү, өмүр жана өлүм, бийлик жана алсыздык, мээримдүүлүк жана зулумдук, адамдагы адамгерчилик жана адамгерчиликсиздик деген түшүнүктөрдү камтыйт.

Ак булутту автор чыгарманын өзөгүн түзүү үчүн маанилүү деталь катары тандап алган. Анын образы Чыңгызхандын тарыхы менен байланышып, инсан жана бийлик маселелерин чечүүдө зор роль ойнойт.

Бул жөнүндө А.Акматалиев минтип жазат: «Ак булут – бул адамдын жашоосун, жаркыраган үмүт-тилегин, дилинин тазалыгын коштоп жүргөн адилеттүүлүктүн, кең пейилдүүлүктүн символу. Ошондуктан, чыгармачылыктын кайталангыс табылгасы катары кароо керек. Анын жөнөкөй сырткы көрүнүшүндө жалпы адамзаттык түшүнүк жатат. Ак булутту жазуучу Чыңгызхандын энесинин атынан алса керек, анткени, олуэн-булут дегенди түшүндүрөт» [3,47-бет] - дейт А.Акматалиев.

Ал эми тарыхый фактыларга кайрылсак, Олуэн акылдуу, абийирдүү, таза, токтоо, сулуу катары көрсөтүлөт. Ошондуктан, Чыңгысхан ар убак энесин жогору коюп, аны менен кеңешип эч убакта энесине «жок» деп айтпаптыр, Эне деген ыйык, кымбат деген сезим анда да болбой койгон эмес. Хан энеси өлгөндө анын ак сүтүн анча актай албаганына кейиптир. Энесинин өлүмү ага катуу сокку берип, көңүлү чөгө түшөт. Анын арбагы жеңиштерде колдоп, качан гана кан суудай агып, адам баласы курут болуп, ач көздүгү арта баштаганда көздөн кайым болушу сүрөттөлөт.

Эмне себептен жазуучу Чыңгысхандын трагедиясына токтолот? Ушулар боюнча ой жүгүртсөк. Эрдене менен Догулангдын аянычтуу трагедиясына кайрылсак, бийликтин зордук-зомбулугу, эки жаштын сезимине үй-бүлөлүк мамилесине кедерги болот. Бирок булардын махабатынын алдында хандын буйругу күчсүз, алсыз. Буйруктун бар экенине карап эки жаш өздөрүнүн махабатынын бийиктигинен кайтышкан жок. Экөөнүн жүрөгүнүн биригишинен жарык дүйнөгө наристе жаралды. Алар өздөрүнүн махабатынын тунуктугун, бийиктигин далилдешип, хандын бийлигине каршы турушту.

Ал эми Абуталип: “Көз жаш менен жеткен жеңиш ушундай болмокчубу? “ [4, 56-57-б.] - деп түйшөлөт. Анын күнөөсү – согушта туткунда болгондугунда.

Ак жеринен суралып камалып жатканында кантип гана кыйнашпады. Чакчайып жаткан электр лампасын кечке каратып жаткырышат. Көзүн ала качып, башын буруп кетсе болду, сабап жатып калышат. Көзүнүн, башынын ооруганы көбөйдү. Бир аз күндөн кийин өңү керсары тартып, аябай арыктап кетти [4, 75-б.].

Эми аны өзү менен туткунда бирге болгон Сейфуллин, Попов деген жолдошторуна жалаа жаптырганы алып баратышты. Бирок Абуталип буга чыдабады, өзүнүн жолдошторун ак жерден каралагысы келбеди, ошолорго күнөө жаап өзү тирүү калгысы келбеди. Акыры суралар жерге жетип поездден машинага которуларда поездге өз боюн таштап жиберди. Өлүм артында өмүрлөр сакталып калды. Жандай чеги менен ак-караны анча ажыратпай бийлик жүргүзгөндөргө каршылыгын билгизди. Бул жерде Эрдене, Догуланг, Абуталиптин трагедиялары окшошуп кетет. Үчөө тең бийликтин курмандыгы болушту. Бийлик жана адамдардын ортосундагы элдешкис күрөштүн мааниси ачылып, Эрдене менен Догулангдын өлүмү Чыңгысхандын тарыхын трагедияга айландырды. Буларды жазалап жеңилдеп калам деген хан бейкүнөө адамдардын канын төгүп, жаш наристени ата-энесинен ажыратып, адилетсиздик, таш боордук кылганы үчүн өзүнүн Теңир жиберген колдоочусу – ак булутунан айрылды. Мындан ары анын жолу болгон жок.

Абуталиптин өлүмү менен Таңсыкбаевдин бүткүл тилегине бөгөт коюлат. Ооба, ал Абуталипти алып барып бирөөлөргө жалаа жаптырып, өзү тигил сыйлыктар менен сыйланмак, максатка жетмек, мартабасы көтөрүлмөк.

– Акмак, шүмшүк! Баарын бүлдүрдү! - деп тилдеп жатты [4;-141]. Абуталиптин күтүлбөгөн өлүмү аны баарынан айрыды, бериле турган сыйлыктардан, мансаптан куру жалак кала берди. Демек, Чыңгысхан жөнүндөгү бул баянды автор бекеринен киргизген эмес. Догуланг менен Эрдене жана Абуталиптердин ортосунда Чыңгысхан менен Таңсыкбаевдин ортолорунда кандайдыр бир жалпылыктар жатат. Ач көздүктүн толуп жаткан уюткусу Таңсыкбаев менен Чыңгысхандын образына топтоштурулган. Экөө эки башка доорлордо жашап өтүшсө да, алардын байлык жана бийликке болгон азгырылуусу бирдей. Подполковник наамын алган Таңсыкбаевдин кийинки ой-кыялы андан ары дагы көтөрүлүүдө, дагы да бийик мансапка жетүүдө болсо, жер жүзүндөгү нечендеген аймактарга ээ болгон Чыңгысхан эми бүтүндөй жер жүзүнүн ээси болууну саап, жүрүшүн андан да ары улантат. Ата-баланы бири-биринен ажыратууга эч кимдин укугу жок экенине карабастан, Таңсыкбаев өз кызыкчылыгы үчүн Абуталипти – камкор атаны, карапайым мугалим, сүйүктүү жарды бейкапар жашоосунан ажыратып балдарын жетим, жарын жесир калтырып

жатканы менен иши болгон жок. Абуталиптин ичинде эмне деген гана ойлор жатканын, жакындарынан айрылуунун азабын тартуусун ал билмек да эмес. Ушундай эле аң-сезимге дүйнөнү дүнгүрөткөн Чыңгызхан да ээ. Ал Догуланг менен Эрдененин жарыкка жаңыдан келген баласынын кийинки тагдырын эч ойлобостон, аны жетим калтырып, ээн талаага калтырып кетти. Бирок мындай кадамга барып ал өз буйругун аткарбаган адамдарды жазалап, жеңилдеп калбады. Кайра ал экөөнүн махабатынын тунуктугун аныктап, өлүм алдында да бири-биринен ажырабай тургандыгын далилдешкенде бир кезде туткунга түшүп кеткен өзүнүн сүйүктүү жары Бортэсин эстеди... Тун уулу Жуучу төрөлгөндө бул менин уулумбу же?.. деп ойлонуусунда анын түйшөлүп бирок ачыктыкка чыга албай жаткан ички толгонууларында хан болсо да адам катары жеке жашоодо мүчүлүштүк кетиши берилет.

Чыңгыз Айтматов бул каармандарды өз алдынча сүрөттөө менен аларды адам баласынын башынан кечире турган маселелер бириктирип туурарын көрсөтөт.

“Сары Өзөктөгү асуу” Абуталиптин кол жазмасындагы уламыш – бүтүндөй чыгарманын негизги окуясынын бири, Чыңгыз Айтматовдун чеберчилиги – ушул уламышты өзүнүн каарманы Абуталиптин тагдырына байланыштырып тандап алгандыгында. Башкача айтканда Абуталип жана анын “Сары – өзөктөгү асуу” чыгармасы экөө бири-бирин камтып биринин тагдыры экинчисинде айтылып, бири-бирине үндөшүп турат.

Сары-Өзөк деген жердин аталышында да автордун каймана айтылган оюн көрүүгө болот. Өзөк деген сөздүн өзү тароо, бир бүтүндүк деген түшүнүктү камтып турат. Демек, бул жер эки доорду, ал доорлордогу эки башка адамдарды байланыштырып турат. Чыгармадагы эки доордун каармандарындагы окшош тагдырларды, ой-жүгүртүүлөрүндөгү жалпылыктарды берүүдөгү табылгыс каражаттардан.

Чыгармада негизинен жеке адамын кызыкчылыгы айтылып, бийликке таянып, мансапка манчыркап адамдар зордук-зомбулук, зөөкүрчүлүк кылуу – адамдыкка жатпасын ачык айкын айтуу негизги орунга чыгат. Романга жогорудагы главанын кошумчаланышы менен автор тээ качанкы мезгилдеги Чыңгызхандын адилетсиз бийлигин кийинки учурдагы Сталиндик бийлик менен салыштырып, анын адилетсиз жактарын ачып көрсөтөт.

Бийлик кумарына баткан адамдын көксөөсү көктү самаганын, чексиз бийлик адамды бөтөнчө бузарын көрүүгө болот. Ч.Айтматов казак акыны М.Шаханов менен болгон маегинде “к сожалению, безграничная власть порой может привести людей к утере самооценки осознанию своего величия”, - деп айткан [5, 198-б.].

Адам! Адам деген ыйык атты сактап калуу ар бирөөнүн эле колунан келе бербейт, адамдыктын мааниси бирөөгө кыянатчылык, жамандык, кара өзгөйлүк жасабоо, өзүмчүлдүк кылбоо, пендечиликтин түпкүрүнө түшпөө, бийликтен пайдаланып, зордук-зомбулук көрсөтпөө, кемсинтпөө, келген дөөлөткө манчыркап кетпөө, абийирди сактоо, акты каралабоо, ыймандуулук – “Чыңгызхандын ак булуту” повестинен келип чыккан бүтүм ушундай.

Адабияттар:

1. Айтматов Ч. Белое облако Чингисхана. – Б., 1991.
2. Үкүбаева Л. Ч.Айтматов: Эстетика жана улуттук негиз. – Б., 2004.
3. Акматалиев А. Айтматов жана көркөм процесс. – Б., 1992.
4. Айтматов Ч. Белое облако Чингисхана. – Б., 1991.
5. Айтматов Ч., Шаханов М. Лидеры которых мы выбирали. // Вечерний Бишкек, 1997.